

BEKTAŞÎ TİPİNİN İZİNDE BEKTAŞÎ FIKRALARI HAKKINDA BİR GRUPLANDIRMA ÇALIŞMASI

A Study on Classifying Bektaşî Jokes in the Light of
“Bektaşî” as a Character

Étude sur clasification des anectodes bektachi
sur les traces de type de Bektachi

Elif AKSOY*

ÖZET

Bu makalenin konusu Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* isimli yapıtı. Yazıda, Türk halk kültüründe önemli bir yeri olan Bektaşî fıkralarını, Bektaşî tipi ekseninde inceleyerek, buna göre konumlandırılan sözkonusu kitabın yöntem ve yaklaşımları üzerine bazı gözlem ve değerlendirmeler yer alıyor. Yazıda, Dursun Yıldırım'ın yapıtında yer alan, Bektaşî fıkralarının yüklediği toplumsal işlevler, fıkraların yapısal özellikleri ve “Türk fıkrası” tanımı gibi konulara değiniliyor.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, toplumsal eleştiri, Bektaşî

ABSTRACT

This article is about a book entitled *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* (Bektaşî Anecdotes in Turkish Literature) by Dursun Yıldırım. The article includes observations and comments on the methods and approaches of this book. In his book, Yıldırım gets help from the “Bektaşî” character in studying Bektaşî jokes and attempts to locate them within the framework of jokes and folklore. In addition to the description of “Turkish anecdote”, the main topics that are discussed in this article are the social functions and the structural characteristics of Bektaşî anecdotes as far as they are mentioned by Dursun Yıldırım.

Key Words

Anecdote, social criticism, Bektaşî

Dursun Yıldırım'ın, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* isimli 264 sayfalık kitabında, 389 adet Bektaşî tipine bağlı fıkrayı, bir yandan konu, yapı, dil ve üslup, şahıs, zaman ve mekân öğeleri bakımından sınıflandıran, diğer yandan bunların Türk fıkra geleneği içindeki konumlarını belirleyen kapsamlı bir çalışma yer alıyor.

Sözkonusu kitap, ilk olarak Türk edebiyatında fıkralarla ilgili bilgiler, daha sonra Bektaşî fıkralarının doğuşu, yayılması ve çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılması ile ilgili bölümler ve sonuç olmak üzere üç ana bölümden oluşuyor.

Ekinde yararlanılan 389 fıkranın metinlerinin de yer aldığı kitabın giriş bölümünde, Türk Edebiyatında fıkra türü ile Türk fıkraları ve tasnif meselesi konu-

larının işlendiği alt bölümler bulunuyor. Kitabın birinci bölümü ise, Bektaşî Fıkraları doğuş ve yayılışları ve Bektaşî tipi konularına ayrılmış. İkinci bölümde, Bektaşî tipine bağlı fıkraların tahlili, Bektaşî fıkralarının mevzuları, tasnif ve tahlili, Bektaşî fıkralarının yapı ve kompozisyon hususiyetleri, Bektaşî fıkralarında dil ve üslup, Bektaşî fıkralarında şahıslar, Bektaşî fıkralarında mekân, Bektaşî fıkralarında zaman alt başlıkları karşımıza çıkıyor. Kitabın bir de sonuç bölümü bulunuyor.

Çalışmanın bir monografi olarak bilimsel niteliğini güçlendiren en önemli özelliklerin, kitapta kullanılan terim ve kavramlara ilişkin anlayış ve kabüllerin belirtilmesi ve ayrıca araştırma alanının sınırlarının açıkça çizilmesi olduğunu

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

gözlemliyoruz. Dursun Yıldırım *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları isimli kitabında* öncelikle, sıklıkla kullandığı “Türk fıkraları” sözünden ne anladığını açıklarken, “Türk milletinin, halkının bilinen zamandan günümüze kadarki devre içinde ortak yaratma gücünden doğan, gerek basılı eserlerde ve gerekse sözlü gelenekte mevcut fıkraların hepsi–tarih coğrafya bütünlüğü içinde–bu kavramın çerçevesini teşkil etmektedir” (16) diyor. Ancak Türk fıkralarını inceleyen araştırmacıların çoğunlukla Türkçenin konuşulduğu coğrafi alanda mevcut fıkra tiplerinden çok buldukları bölgelerin imkânlarını esas aldıklarını vurgulayan Yıldırım, böyle bir çalışmanın “Türk fıkraları için yapılmış bir çalışma biçiminde değil de, sınırları belirtilmiş bir alanda geçerli olduğunu belirtmek şartıyla bir ehemmiyetleri vardır. Bunun dışında ileri sürülecek görüşlerin ilmen bir mâna taşımayacağı açıktır” (17) sözlerine yer veriyor. Dolayısıyla *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, yazarının işaret ettiği Türk fıkralarının kapladığı geniş coğrafi ve tarihsel alanı gözden uzak tutmayan, ama bu geniş alan içinde sınırlı bir konuyu “Bektaşî tipi fıkraları” inceleyen bir çalışma olarak ortaya çıkıyor.

Yıldırım’ın belirttiği ikinci sınırlama Türk fıkralarının gruplandırılmasında kullanılacak ölçütlerde beliriyor. Türk dilinin ana dil olarak konuşulduğu yerlerde belirlenmiş fıkraları iki şekilde gruplandırmanın mümkün olduğunu belirten yazar bunları, “1) Bütün fıkraların temsil ettiği zihniyet ve davranışları, tek tek tespit ettikten sonra, ana gruplara ayırmak; 2) Fıkraları fıkra tiplerine göre gruplandırmak” (17) olarak sıralıyor. Bütün Türk fıkralarını kapsayacak şekilde birinci ölçünün kullanılmasının güçlüğüne işaret eden Yıldırım, bu çalışmasında ikinci sırada yer alan “fıkra tipleri” ölçütünü izliyor ve kitabın ilerleyen bölümlerinde Bektaşî fıkra tiplerine yüklenen toplumsal zihniyet ve tutumları çözümlüyor.

Dursun Yıldırım tarafından işaret edilen bir diğer önemli sınırlama ise, Bektaşî tipi ile Bektaşilik örgütlenmesi arasındaki bağların ayrıca araştırılması gerektiğini vurguladığı sonuç bölümünde karşımıza çıkıyor. Yazar, “Bektaşî tipi”nin adını ve doğuşunu borçlu olduğunu ifade ettiği (75) Bektaşilik organizasyonunun tüm yönleriyle gün ışığına çıkartılmamış olduğunu (75) ve ancak bu yapıldığı zaman “Bektaşî tipi” ile Bektaşilik arasındaki bağların da incelenebileceğini (76), bu aşamada böyle bir çalışmanın kendi araştırmasının “mahiyetini ve hudutlarını çok aşaca[ğın]ı” (75) vurguluyor.

Kitabın Türk fıkralarıyla ilgili ilk bölümünde özellikle fıkra türünü halk edebiyatı türleri içinde konumlandırma çabası dikkati çekiyor. Yazar masal, efsane, atalar sözü, köy orta oyunları, karagöz gibi türlerle ilişkilerini ve benzerliklerini belirtmekle birlikte, fıkranın ayrı bir tür olduğunu vurguluyor (14,15). Fıkraların genellikle tek olay içeren, mutlak zıtlıklar üzerine kurulu, gülmece öğesini içeren, zıtlıkların diyaloglarla çözüldüğü, kısa, halkın diliyle oluşturulan hareketli anlatılar olduğu belirtiliyor. Fıkraların yapısının olay, tezat, muhekeme ve sonuç öğelerinden oluştuğu kitapta vurgulanıyor (8).

Öte yandan Yıldırım’ın araştırmasının birçok bölümünde yaptığı açıklamalardan ve verdiği örneklerden anlaşıldığına göre, fıkralarda yer alan “Bektaşî tipi”nin tasavvuf anlayışından birçok izler taşımakla ve kökeninde farklı İslâmiyet anlayışı bulunmakla (35) birlikte, bundan çok daha geniş toplumsal işlevler yüklendiği görülüyor. Türk halkının, Osmanlı idarecilerine, geleneksel İslâmî anlayışa, toplumdaki bozulmalara karşı ortak düşüncelerini yüklediği, kendisi doğrudan dile getiremediği düşüncelerini, ortak tepkisini söylediği bir karakter kimliğine bürünüyor. Yıldırım’ın sözleriyle özetlersek, bir zümreden hareketle ortaya çıkan bir tip zamanla tüm cemiyete mâl oluyor (36). Bu özellikleriyle “Bekta-

şî tipi”, Yıldırım’ın Türk fıkraları için genel özellik olarak söylediği, toplumda yaşayan insanların ortak eğilimlerinden şekillenen, “halkın kendisini temsil gücünü verdiği” (18) fıkra tipine uyuyor.

Türk fıkraları arasında yaptığı gruplandırma Bektaşî tipi fıkraları “Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler” (29) kategorisine yerleştiren Yıldırım, yukarıda açıkladığımız fıkraları tiplerine göre gruplandırmak ilkesi doğrultusunda kitapta “Bektaşî tipi fıkra” terimini kullanıyor.

Bektaşî tipine önce “dinî ayrılıklardan doğan çatışmaların tenkidi” (34)nin yüklendiğini belirten Yıldırım “bu tipe zamanla sarayın bozuk idaresini, içtimai hayatta görülen başka zıtlıkları ve aksaklıkları, beşerî kusur ve eksiklikleri de tenkit etmek görevi yüklenir” (35) diyor.

Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları isimli kitabın odağını oluşturan Bektaşî tipine bağlı fıkralar konularına göre (inançları, inançlarla ilgili uygulamaları, ahlâk ve terbiye konularını içeren ve hicveden fıkralar olarak) gruplandırılarak bunlardan örnekler veriliyor. Bu yönüyle, geleneksel İslâmi anlayışı benimsemekte güçlük çeken, İslâmiyetin kabulüyle Orta Asya’dan beraberlerinde getirdikleri göçebe kandaş toplumsal örgütlenme ve inanç izlerini taşıyan Türklerin mizah aracılığıyla ve hayalî bir karakterin kimliğinde dile getirdikleri tepkilerini gördüğümüzü de söyleyebiliriz. “Bektaşî tipinin” toplumsal olguların yansıtılmasında oynadığı sözkonusu rolün, Yıldırım’ın kitabında farklı sözcüklerle de olsa ağırlıklı olarak dile getirilmiş olması, açıkça kuramsal bir yaklaşım olarak ifade edilme-se de sosyolojik bir bakış açısını hissettiriyor. Ancak burada, toplumla edebiyat ürünü arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik bir yaklaşımdan çok, edebiyat aracılığıyla toplumsal olgular hakkında bilgi almaya yönelik bir yaklaşım görülüyor. Yıldırım, kitabının ilk sayfalarında “[e]debiyat ve kültür hayatımızın en zen-

gin hazinelerinden biri olan fıkraların içinde milletimizin tarihini, siyasî, dinî, iktisadî içtimaî hayatını, inanç ve fikir mücadelelerini, geleneklerini, dünya görüşünü, hayata bakış tarzını aksettiren bilgiler vardır” (6) diyor.

Kitapta kuramsal bakımdan önemli yer tutan bir diğer yaklaşımın yapısalcılık olduğu söylenebilir. *Günümüz Folklor Kuramları* isimli kitapta, Albert Lord’un sözlü kahramanlık yaratısını yazılı olandan ayırmak için yaptığı çalışmada, en yararlı olan öğeler, satırlar, bir satırın ötekisiyle bağlantısı ya da şiirin genel yapısının incelenmesi olarak belirtiliyor (45). “Lord’un görüşüne göre, bu kapsamlı çözümleme yöntemi, folklorun öteki biçimlerine, örneğin halk masalları ve türkülere de uygulanabilir” (45) sözleriyle halk edebiyatı türlerinin yapısal bir yaklaşımla incelenebileceği vurgulanıyor.

Dursun Yıldırım da, Bektaşî tipi fıkraları incelerken yapı, kompozisyon, dil ve üslup ile kişilerin, zaman ve mekânın kullanımına önem veriyor. Fıkraların yapısının vazgeçilmez öğeleri olarak “vak’a”, “şahıs”, “zaman” ve “mekân” ı vurgulayan (57) Yıldırım, fıkralarda mutlaka bir “tez-antitez” ve halkın temsilcisi olma durumu bulunduğunu (57), karşılıklı konuşmalarla oluşan yapıyla dramatik bir kurgusu bulunan (55) fıkraların tiyatro kavramına doğru bir gidiş içerdiğini belirtiyor (56).

Türk fıkralarının estetik kuruluşuna önemle işaret eden ve bunun temelinde çatışmanın bulunduğunu belirten Yıldırım (8), Bektaşî tipi fıkraların yapısı ile ilgili şunları söylüyor: “Fıkraların estetik yapısı; fıkraları teşekkül ettiren esas ve yardımcı unsurların vak’a içinde dağılışı ile sağlanır. Bu dağılışı, tezdâ en çarpıcı şekilde ortaya çıkaracak tarzda olur” (57) diyor.

Kitabı, yararlanılan kaynaklar bakımından ele alınca, fıkraların önceden derlenmiş yazılı malzemelerden alındığı ve esasen çok az araştırma yapılmış bir alan olduğu anlaşılan fıkra türüyle ilgili ola-

rak Türk Halkbilimi çalışmaları arasında yer alan birçok bilimsel araştırmadan yararlanıldığı görülüyor.

Sonuç olarak *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* isimli kitap hakkında bazı gözlemlerimizi özetlemek istiyoruz. İncelediği konunun sağlıklı kaynaklardan toplanmış çok sayıda örneği üzerine çalışma yapılmış olması ve kitabın bütününde bu zengin malzemeyle yakın bir ilişki kurulmuş olması dikkati çeken olumlu bir özellik olarak görülebilir. Benzeri bazı çalışmalarda görülen, monografik bölümle derlenen malzeme arasındaki kopukluk bu kitapta görülüyor. Araştırmacı, yaptığı gruplandırmaları sürekli olarak kitabın devamında yer alan fıkralara göndermeler yaparak destekliyor.

İkinci olarak çalışmanın sınırlarını belirtmekle, her bilimsel çalışmada olduğu gibi bunun da dikkate alınmadığı öğeler olabileceğine işaret edilmesi, yapının bilimsel ufkunu destekliyor.

Ayrıca, yazarın Türk fıkraları olarak tanımladığı fıkraları ve bunların içinde Bektaşî tipi fıkraları gruplandırma çabası ve bu gruplandırmayı temellendirmekte nesnel ölçütlerden yararlanmış olması da kitabın monografik değeri bakımından olumlu özellikler olarak karşımıza çıkıyor.

Ancak, kitabın sonuç bölümünde yer verilen bazı düşünceler, kitabın genel düşünce çizgisine uymayan ve bilimsel yaklaşımlar bakımından bazı sorular uyandıran bir nitelik taşıyor. Yıldırım, edebiyatımızda fıkra türünde yeterli bilimsel çalışma yapılmadığını ve Türk fıkraları için ileri sürülen ilkelerin fıkraların özellikleri incelenmeden Batı ölçütlerinin hem içerik hem yapı bakımından olduğu gibi kabul edilmesiyle oluşturulduğunu belirterek eleştirerek (72), iki noktaya işaret ediyor: 1) “Doğu kültür dairesinde, masal, hikâye ve fıkra birbirinden farklı türlerdir. Halbuki Batı kültür dairesi içindeki milletlerin hayatında bu türler birbirine oldukça yakındır” (72). “Türk fıkraları ve fıkra türü mâhiyet itibarıyla müstakil bir

türden ve Batı kültür dairesindeki fıkralardan farklıdır” (72). 2) Bu nedenle, Batı kültüründen alınan hükümleri Türk fıkralarına uygularken kuşkuyla yaklaşmalıdır, ancak–varsa– benzerlikler belirtilebilir (72).

Bilimsel bir çalışma yaparken inceleme nesnesi olan malzemenin ve bu malzemeyle girilecek ilişkinin asıl belirleyici olduğu ve bu malzemenin araştırmacıya “dayatacağı” bilimsel yöntemin seçilmesi gerektiği düşüncesinin geçerliliği ortadadır. Bu noktadan hareketle, bazı bilimsel yöntemleri mutlak doğrular olarak, malzemeyi hiç gözönüne almaksızın olduğu gibi kabul etmenin isabetli bir bilimsel yaklaşım olmayacağına da katılıyoruz. Ancak, yazarın sonuç bölümünde açtığı tartışmayla zihnimizde oluşan bazı sorulara bu kitapta yanıt bulamıyoruz.

Tüm dünyadaki sözlü kültür ürünlerinin bölgesel farklılıklara karşın bazı ortak özellikleri yok mu dur? Türk halkının açıkça dile getiremediği tepkilerini Bektaşî tipine söyletmesine benzer biçimde toplumsal rol üstlenen sözlü kültür tiplerini başka toplumlarda da benzeri işlevler görmezler mi? “Türk fıkrası”nı Batı kültür dairesindeki fıkralardan farklı kılan özellikler nelerdir gibi sorulara kitapta yanıt bulunamıyor.

Kaynaklar

- Dorson, R.M., (1984). *Günümüz Folklor Kuramları*. Çev. Nermin Uluş. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Yıldırım, Dursun, (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.